

Az önrendelkezési jog és érvényesítésének gondja – világprobléma

Az önrendelkezési elv és jog a közgondolkodás és a társadalomelmélet sokrétű fogalma, amely a modern demokratikus társadalmi rendben az egyéni, közösségi, állami és nemzetközi tevékenységek tartalmára és irányultságára vonatkozik és több tudományág témájaként kezelendő. Kiemelhető viszont, hogy mint elv és jog a köztevékenységekkel kapcsolatban a közélet alapvető sajátossága. Általánosságban az állapítható meg, hogy elemzése a modern közéleti-kulturális fejlődés vívmánya; konkrétan a mindennapi élet és a közhatalom demokratikus rendező elveként jelentkezik az autoriter, etatista majd etnokratikus közéleti rend és az ezt igazoló szemlélet meghaladásaként. Így a népszuverenitás és az emberi jogok gondolatköréhez kapcsolódik az önrendelkezés elve és joga elválaszthatatlanul. Ezt érzékelteti e tétel: az önrendelkezés célja az emberi jogok és a demokratikus szabadságok széleskörű érvényesítése, vagyis a népszuverenitás átfogó követelményeinek megvalósítása.

I. AZ ÖNRENDELKEZÉSI JOG ÉS AZ ETNOKRATIKUS NEMZET-ÁLLAM SZEMBENÁLLÁSA

1. A modern polgári társadalmak kialakulásának és fejlődésének kezdetén követelményként került előtérbe a népszuverenitás, az emberi jogok és az önrendelkezési jog. Történelmi tény viszont, hogy a népszuverenitás megvalósítására irányuló törekvés kettévált; egyik következetes, a másik eltorzult formát képez. Ez utóbbi kifejeződése volt a nemzeti-állami szuverenitásra szűkülő fölfogás, amelynek lényege a nép helyett valamely nemzeti elit uralma, a nemzeti önzés és elnyomás.^[1] A nemzetállam etnokratikus formája – a nacionalizmus

[1] Elöljáróban fölhívom a figyelmet arra, hogy a nemzetállamok külön csoportjára vonatkozóan az etnokratikus jelzőt használom, mivel eltérő sajátosságokkal rendelkeznek a demokratikus nemzetállamokkal szemben. Egyébként a nemzetállam elnevezése maga is félreértésre ad alapot, mivel azt sugallja, hogy egységes nemzetet képvisel, s így figyelmen kívül marad, hogy az államok zömében több nemzetiség, népcsoport (etnikum) él együtt (csupán pár egynemzetiségű állam létezik, amelyben egybeesik az állam és a nemzet).

eszmérendszerére támaszkodva – a nép közéleti részvételével és az önrendelkezési joggal szemben áll.^[2] S uralkodó hatalmi-politikai fölfogássá (mondható: az állami vezetők, a politikai filozófia és vezető értelmiségiek meggyőződésévé) vált, hogy elemi szükséglet az állami egység szilárdsága érdekében a homogenitás (vagyis az alárendelt etnikumok asszimilációja).

A XIX. század társadalom- és államszervezés eszményévé-formájává vált az uralkodó elit nemzeti alapú kormányzata – polgári nemzetállamként. E változás abban is megnyilvánult, hogy a dinasztikus berendezkedést (államszerveződést) fölváltotta a különböző országok nemzetként (s nem népként) való intézményesülése. Így a modern kormányzat és közigazgatás megvalósítja a centralisztikus hatalomszervezést, amely a több etnikumú ország közösségeit autonómiájuktól fokozatosan megfosztotta és homogenizálta: nyelvük, kultúrájuk, szokásaik, hagyományaik elvesztése következett be; az uralkodó közhatalom vezető réteg nyelvének (kultúrájának) elsajátításával kényszerítette ki az asszimilációt (főleg a közsoktatás révén és a hivatalos nyelv használatának megkövetelésével).

Az etnokratikus szemlélet és gyakorlat a XIX. század jelentékeny országaiban (nagy hatalmaiban) jellemző volt; így Nagy-Britanniában, Franciaországban, Spanyolországban, Oroszországban, az Osztrák-Magyar Monarchiában, sőt a gyarmatokon, és más önálló államokban is. Utalhatunk a különböző államok-kormányzatok belső asszimilációs tevékenységére (Nagy-Britanniában a wellsi, ír és skót etnikum angolosítására; Franciaországban a bretonok, baszkok, provanszálók, elzásziak franciásítására; Oroszországban a sokféle etnikum oroszosítására; az Osztrák-Magyar Monarchiában a németesítésre, és magyarosításra^[3] stb.). (Mivel a legeredményesebb gyakorlat Franciaországban jelentkezett, az etnokratikus rendszert francia modellnek nevezik, s ez mintául szolgált más kormányzatok számára.)

A francia-etnokratikus nemzetállami modell érvényesül a XX. században is.^[4] A később létesülő államok (kormányzatok) az etnokratikus uralmi-közigazgatási-jogi szemléletet átvették, és intézményesítették; különösen az I. világháború békediktátumai következtében önállóvá vált utódállamokban (pl.

[2] „A nemzetállam éppen akkor, és azáltal ad indítást a különböző nacionalizmusok számára, amikor részben vagy egészen szakít az önrendelkezési elvvel.” (Bibó, IV. köt. 1990, 338.)

[3] Megjegyzendő: a magyarosítás nem volt olyan erőszakos és hatásos, mint más országokban, mivel a magyar nemzeti liberális közpolitika a kisebbségek nemzeti tudatosodását nem akadályozta a Magyar Királyságban; s Európában a magyar törvényhozás elsőként alkotott a kisebbségek egyenjogúságáról törvényt (1868. évi XLIV. tv.).

[4] Az etnokratikus szemlélet (modell) továbbélésének példaként állapítható meg, hogy a francia kormány az 1966-os Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségkormányának kisebbségi jogvédelmére vonatkozó tételéhez (27. cikk) fönntartást fűzött az állampolgárai közti diszkrimináció tilalmára tekintettel – Alkotmányuk 2. cikkére hivatkozással, s ezt követően pedig 1992-ben a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját nem írta alá. – Megjegyzendő, a francia közéletben bizonyos változás bekövetkezett: megszületett a korzikai autonómia és a breton meg baszk közösségek bizonyos oktatási autonómiát kaptak.

Jugoszláviában, Csehszlovákiában) és Romániában, Törökországban, Görögországban, Olaszországban (és más kisebb államokban is). E modellt érvényesítették – a II. világháború után is –, sőt kiegészítették némely nemzetek kollektív büntetésével is, valamint azzal, hogy az önrendelkezési jog és a kisebbségvédelem belpolitikai ügyé minősült (az állami szuverenitásra tekintettel). – Megemlítendő, hogy e szemlélet érvényesült a gyarmatosítás rendszerének fölszámolása után (vagyis az etnokratikus nemzetállam mintáját követték a modern államszerveződés elveként – ld. Biafra elkülönülésének megakadályozása –, valamint a XX. század végén függetlenséghez jutott államokban is, s ez tovább él a XXI. században is).

2. Az etnokratikus modellt szemléltetően fejezi ki alapvető tétele: „egy nemzet, egy nyelv, egy kormány”, valamint az állam oszthatatlanságának elve. Ez megnyilvánult az alkotmányokban is, amelyekben rögzítik, hogy az uralkodó (vagy többségi) nemzeté az állam, mint egyedüli államalkotóé. Így szóba sem jön a többi etnikum, az alárendelt nemzetek (kisebbségek) közéleti-közösségi minősége, valamint az önrendelkezési joguk figyelembe vétele és biztosítása. Az etnokratikus nemzetállamok fölfogása az önrendelkezési jogot illetően abban összegezhető: ez nem jogosít föl az államtól való elszakadásra; „nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbségeket nem illeti meg az önrendelkezéshez való jog.”^[5] Ez a helyzet elősegítette a szélsőséges etatisztikus-etnokratikus hatalmpolitikai szerveződések kialakulását és megszilárdulását – a nacionalizmus és a sovinizmus alapján. Több országban döntő tényezővé vált a nacionalizmussal társuló fasizmus, nácizmus (nemzeti szocializmus), bolsevizmus, imperializmus ideológiája és politikai gyakorlata.

Az etnokratikus állam-modell fölényét illetően bizonyos változást (módosulási lehetőséget) célzott meg az I. világháború után a népek (nemzetek) önrendelkezési jogának (Wilson – amerikai elnök és az orosz bolsevikok által meghirdetett) elve. Ez az elv nem párosult következetes gyakorlati érvényesítéssel – kétszínűsége miatt.^[6] Sőt, a béketeremtés igazságtalanul bizonyos népek (nemzetek) önrendelkezési jogát sértette és erőszakos rendészeti és kulturális elnyomást eredményezett több nemzeti közösséggel és kisebbséggel szemben. – Az I. világháború után meghirdetett önrendelkezés alapelve fölváltotta a monarchikus legitimitást. Ám az új rendezés „saját elveihez viszonyítva lényegesen diszharmonikusabb volt” mint a régi monarchikus.^[7] Összefoglalóan

[5] Bíró, 2003, 44.

[6] Ezzel kapcsolatban, a publicisztikában többen megállapították azt a tényt: az önrendelkezés maximumát elvekben valló és a gyakorlatban korlátozó ambivalencia éppúgy jellemzi Wilson-t, mint Lenint.

[7] Bibó, IV. köt, 1990, 331.

megállapítható: „az önrendelkezés alkalmazása szelektíven, a győztes hatalmak politikai érdekeinek megfelelően történt.”^[8]

A további történelmi folyamatban az önrendelkezési elvet illetően lényeges változás nem következett be, a korábbi etnokratikus gyakorlat érvényesült a II. világháború után is. Ezt érzékelteti François Mitterand értékelése: A XX. század „összes békeszerződése és különösen az 1914–1918-as háborút követő békeszerződések s ideértve az 1945-ös szerződést, s mindazokat, amelyek ezeket követték, mind *igazságtalan szerződések voltak* (az én kiemelésem – S. M.), amelyek, hogy kielégítsék a győztes dicsőségvágyát, hatalmi ösztöneit vagy közvetlen érdekeit, minden alkalommal figyelmen kívül hagyták a történelmi, földrajzi, szellemi vagy etnikai realitásokat. A jövő háború drámája mindig az előző berendezkedés keretei között íródott.”^[9]

Megjegyzendő, a II. világháború utáni békediktátumok kiegészültek még azzal is, hogy bűnös nemzeteket jelöltek meg (nagyobb súllyal a németeket és a magyarokat) szelektíven, figyelmen kívül hagyva a II. világháborúban a többi német szövetségest (románokat, szlovákokat, horvátokat, olaszokat és a spanyolokat, akár az ukránokat is). Emellett népek kollektív büntetését alkalmazták (genocídiumot és etnocídiumot), valamint nemzetek kitelepítését, népek Szovjetunióba-Szibériába száműzését. Figyelmen kívül maradt a népek-nemzetek önrendelkezési jog mint a béke biztosításának előfeltétele.

Az önrendelkezési jog nemzetközi politikai követelményeinek háttérbe szorulásával továbbra is kormányzati irányvonalként érvényesül több országban az etnokratikus állammodell (az autonómiák hiánya, az önálló állam létesítésének megakadályozása és a kisebbségek elnyomása). Így az etnokratikus gyakorlat tovább él a Föld legtöbb államában és az Európai Unió némely országában is. Vagyis az uralkodó-vezető nemzeti elitnek hatalmának tartósítása áll előtérben – a nemzetközi jogi kötelezettségek ellenére. Zavartalanul zajlik az alárendelt etnikumok (anyanyelvük szabad használatától, és hagyományaik, kultúrájuk ápolásától megfosztva) asszimilációra kényszerítése. Ezeken túl etnikai tisztogatások és etnocídiumok is előfordulnak.

Az előző állapotot illetően sajnálatos viszont, hogy e nemzetközi jogot sértő eseteket a világ közvéleménye közömbösen tudomásul veszi. Különösen hiányolható, hogy az ENSZ (vagy a demokratikus nagyhatalmak) és a nemzetközi politika határozott reagálása, föllépése sok esetben elmarad – nemzetközi jogi vállalásuk és kötelezettségük ellenére. Természetesen az említett negatív folyamatok kezelésének kritikai elemzése, bírálata és elmarasztalása az emberi jogok szempontjából kifogásolható, elfogadhatatlan és meghaladásuk elvi megalapozást (tisztázást) igényel.

[8] Bíró, 2004, 31.

[9] Idézi Kovács, 1996, 46.

3. Az előzők miatt a nemzetközi (és európai) társadalom- és jogpolitika demokratikus követelményei szempontjából több érdemi kérdés fogalmazható meg:

- Az etnokráciát alkotmányokban rögzítő tételek összeegyeztethetők-e a demokratikus nemzetközi elvekkel, értékekkel és az ENSZ Alkotmányával és céljaival?
- Nem kell-e szembenézni a Földön az etnokratikus (nacionalista) szemlélet és gyakorlat megjelenési formáival és törekvéseivel? Hiszen a „népek önrendelkezési joga nemzetközi emberi jogi egyezményekben... első helyen szerepel... egyszerre alapvető emberi jog és szabadság.”^[10]
- Fönntartható-e a nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségek mellőzésének elfogadása?^[11]
- Tudomásul kell-e venni némely országok közpolitikájában és közgondolkodásában az etnokratikus előítéletek és törekvések virulenciáját?
- El kell-e fogadni (szó nélkül) némely kormányzatok etnikai kisebbségeket elnyomó politikai és kulturális intézményeinek (alkotmányosnak tekintett) gyakorlatát?
- Összeegyeztethető-e a humanitással, a nemzetközi jogi tilalmakkal és a jogállamisággal a különböző tradicionális, szociális, vallási, faji és nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogának, autonómiáinak (kollektív jogainak) megtagadása?
- Nem szükséges-e fölvetni az igazságtételt az I. és a II. világháború utáni emberi jogokat (és önrendelkezést) sértő nagyhatalmi igazságtalan döntések kapcsán?
- Égető problémaként – mai gondként is – intézményesítendő a nemzetközi igazságtétel a kollektív büntetések alkalmazása (népek-nemzetek bűnössé minősítése), száműzése (Szibériába), kitelepítése, szülőföld elhagyására kényszerítése kapcsán. A megelőzés érdekében az etnikai tisztogatás, a geno- és etnocídium elkövetőivel szemben elvárható-e ezekkel kapcsolatos felelősség megállapítása és a sértettek megkövetése?
- Kívánatos-e jelentékeny nemzetközi ellenőrzés intézményesítése és a nemzetközi igazságtétel rendjének kimunkálása az ENSZ és az Európai Tanács által?

Megjegyzendő, e kérdések megválaszolása nem lóg a levegőben, mert példaként szolgál némely országok mintaszerű intézményrendszere és a demokratikus értékeket követő kormányzatok önrendelkezési jogot érvényesítő gyakorlata, humánus-demokratikus intézményeinek működése. Ezen országok körében érvényesül a különböző etnikai (és egyéb) közösségek önrendelkezési joga, saját közügyeik

[10] „Feltűnő ellentmondás, hogy miközben az ENSZ fennlen hirdeti az emberi jogok érvényesítését minden ember számára, addig számos ENSZ tagállam alkotmányosan is diszkriminálja nemzeti kisebbségeit, de még az alkotmányos diszkriminációnál is súlyosabban sérti hatalmi gyakorlatával a kisebbségekhez tartozó állampolgárait.” (Böszörményi, 2004, 12.; lásd még: Janics, 1979.)

[11] „Az elnyomó rendszerek túlnyomó többsége mechanikusan és különösebb gond nélkül elfogadta a nemzetközi emberi jogi egyezményeket” – hipokrita módon. (Kardos, 1995, 210.)

intézése. Kiemelhető: demokratikus elvek alapján biztosítják a kisebbségek önkormányzatát (pl. Svájc, Finnország, Dánia, Belgium, Spanyolország, Kanada stb.). Ezekben természetes az anyanyelv hivatalos használata, a többnyelvűség a közéletben (a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, valamint a közoktatásban, hagyományaik és kultúrájuk ápolásában). – Ezek a minták nemzetközi humánus elvárásként is szerepelnek a népszuverenitás és az emberi jogok, valamint a nemzetközi és európai jogpolitika értékorientált követelményeiként.

Az önrendelkezési jog intézményesítésével kapcsolatos pozitív, követendő vívmányok azonban nem tudatosodnak a nemzetközi közgondolkodásban – elemi elvárásként és számon kérhető humánus-demokratikus igényként. Emiatt a mindennapi (nemzetközi és európai) közgondolkodásban elmarad némely nemzetállamok etnokratikus gyakorlatának bírálata, erkölcsi elmarasztalása és elítélése. Az e vonatkozású kritikák hiányát alátámasztja a nemzetközi közvélemény és a tömegkommunikáció azzal, hogy az alárendelt közösségek ügyét, az önrendelkezési jogot nem tartja szem előtt (nem szerepel napirenden). Ez a helyzet vonja maga után, hogy csak éles feszültségek (robbantások, tömeges föllépések) esetén foglalkozik velük a nemzetközi közvélemény. Nemzetközi kezeléseikre viszont nincsen megfelelő politikai és jogpolitikai koncepció és eljárás. Emiatt szükséges előtérbe állítani az etnokratikus szemlélet és gyakorlat iránti közömbösség bírálatait és határozott elmarasztalását. Továbbá: a pozitív változás érdekében az önrendelkezési jog biztosításának és fejlesztésének nemzetközi- és jogpolitikai irányvonala szükséges, ennek kidolgozása és érvényesítése alapozza meg az etnokratikus jelenségek mellőzését.

II. AZ ÖNRENDELKEZÉSI JOG ÉRVÉNYESÍTÉSÉNEK KÖVETELMÉNYEI

4. A modern demokratikus közgondolkodás egyébként hangsúlyozza (s ez fokozatosan és lassan tudatosodik), hogy a mai történet- és társadalomszemlélet azt vallja, hogy az etnokratikus nemzetállam XIX. századi mintája (a francia modell) elavult, s a különböző államokban némely etnikumok (népcsoportok, nemzetek) önrendelkezési jogának elutasítása meghaladottá vált.^[12] Ezt sokan – az etnokratikus közpolitikában – kétségesnek tekintik, ezzel szemben a demokratikus és humánus közgondolkodásban közmeggyőződésné, alkotmányos elvárásként az önrendelkezési elv és jog érvényesülésre tör.

[12] Ennek ellenére a nemzetközi és európai közgondolkodásban sokan szembeszegülnek a kisebbségvédelmi eszközök meghonosításával, az emberi jogokon csak az individuális jogokat értik és helytelenítik a kollektív emberi jogokat. Ezzel kapcsolatban idézhető: „paradox és idejétmúlt e nézethez való ragaszkodás az európai integráció mai fokán.” (Paczolay, 2003, 104.) E következtetéshez kapcsolódik a következő értékelés (Zoltáni Csaba-Koszorús Ferenc megfogalmazása): „a kisebbségek és a nagymértékben heterogén államok realitása szemben áll a nemzetállamok 19. században kialakult elméletével az »egy nép, egy állam« (és hozzáteszem: egy nyelv – S. M.) retorika.” (Idézi Balogh, 2008, 176.)

Az említett paradox és idejétmúlt nézetek tudatosítása mellett vetődik föl az a kíváncsi, hogy új paradigma kimunkálása szükséges e probléma kezelésére. Ezt elméletileg alapozza meg társadalmi-történeti következtetések mellett Bibó István több elemzése. Közülük kiemelhető e tanulmánya: *A nemzetközi államközösségek benuáltása és annak orvosságai*. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás.^[13] Erre tekintettel szükséges az etnokratikus nemzetállam korszerűtlen elvi tartalmának a világ köztudatába való bevitele, közismeretté fejlesztése. Ezzel szemben a közömbösség meghaladása végett előtérbe állítható a szubszidiaritás és a helyi területi önkormányzatosság; demokratikus követelmény az alulról építkező közélet rendjének kiépítése (ennek emberi, szakmai, ideológiai és helyi-területi vonatkozásaira utalással).

A nemzetközi kapcsolatok humanizálódásának és intenzívebbé válásának folyamatában az előző problémák megoldása a nemzetközileg vállalt kötelezettségek teljesítésétől várható, különösen a következetlenségek és a hiányosságok ellenőrzése és számon kérése alapján. Úgy tűnik, hogy a kormányzatok kritikája és negatív tevékenységük, mulasztásaik elmarasztalása lehetővé vált. Ez megnyilvánul abban, hogy az emberi és közösségi jogokkal kapcsolatos sérelmek ellenőrzése és számon kérése belügyekbe való beavatkozás címén nem utasítható vissza.^[14]

Az előző nemzetközi demokratikus-humánus szükséglet kielégítésének alapja a közösségek (népek, nemzetek, etnikumok, egyének) önrendelkezési jogának elismerése mellett érvényesülésük megkövetelése a világpolitikában és a különböző országok mindennapi közéleti gyakorlatában – alkotmányos értékeként. Tény viszont, hogy ennek érvényesítése-érvényesülése akadozik, és nehezen épül be alkotmányos követelményként a közéletbe, közzgondolkodásba és a köztevékenységbe. Ezen alkotmányos szükséglet érdekében kívánatos a társadalomelméleti kutatás eredményeinek megismertetése, egyrészt a tömegkommunikációban való népszerűsítése, másrészt intézményesítése a nemzetközi és állami közéleti rendben. (Ne csak elvi, jelzesszerű követelmény maradjon, hanem nemzetközi és állami alkotmányos elvként érvényesüljön a mindennapi közrend gyakorlatában.)

Az emberi jogok részletes kimunkálása (s ennek keretében az önrendelkezési jogé) zajlik egyébként a nemzetközi alkotmányozás és jogalkotás folyamatában. Alapvető kiindulópont az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és a francia forradalom kezdetén elfogadott Ember és Polgár Jogainak Deklarációja, majd a XX. században az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948), az 1966-ban elfogadott Egyezségokmányok és jegyzőkönyvek.^[15]

[13] Bibó, IV. köt. 1990, 283–521.

[14] Ezt a következtetést elmélyíti Koszovóra vonatkozóan a NATO föllépésének indoklása (amely tükrözi a nemzetközi jog emelkedő színvonalát), e szerint: „az emberi jogok tömeges és súlyos megsértése olyan ügy, amit nem lehet »lényegileg« a belső joghatóság alá tartozó kérdésnek tekinteni.” (Blahó-Prandler, 2005, 135.)

[15] Emberi Jogok Nemzetközi Törvénye, 2008.

Az önrendelkezési elv érvényesülésének külön folyamata játszódtott le a II. világháború után a gyarmati rendszer fölszámolásában, és a részletes jogi szabályozás hiánya nem akadályozta meg a gyarmati uralom alatt élő népeket függetlenségük kivívásában. A világháborút követő első két évtizedben már 66 önálló állam jött létre volt gyarmati területeken, a harmadik évtized végére pedig több közgyűlési határozatot fogadtak el az önrendelkezési jogról, ilyen mindenekelőtt az 1960. évi Nyilatkozat a gyarmati országoknak és népeknek adandó függetlenségről, az 1970. évi Nyilatkozat az államok baráti kapcsolatait és együttműködését szabályozó nemzetközi jogelvekről, valamint az 1974-es határozat az agresszió meghatározásáról. Szerepelt emellett az önrendelkezési jog tiszteletben tartásának kötelezettsége az emberi jogokról szóló két 1966-os New York-i Egyezségokmányban, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési konferencia 1975-ben elfogadott Záróokmányában is. E dokumentumok alapján az önrendelkezési elv és jog tartalma a következőkben összegezhető:

1. Minden népnek joga van az önrendelkezésre, ezen belül
 - a) önálló állam alapítására vagy egy meglévő államhoz való csatlakozásra,
 - b) saját politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális rendszerének szabad megválasztására,
 - c) természeti kincseinek és erőforrásainak szabad felhasználására.

És a kormányzatok számára előírásként fogalmazódott meg:

2. Minden állam köteles tiszteletben tartani a népek önrendelkezési jogát.

5. Az önrendelkezési jog tartalma lényegében (szem előtt tartva intézményesítésének igényét, fogalmi-dogmatikai pontosítását, gyakorlati érvényesítését) minden népet, közösséget és egyént megillető emberi jog.^[16] Ennek konkretizálására irányulnak a következő alkotmányos, erkölcsi és jogi elvek:

- a népek (nemzetek) önálló állam létesítésének (elismerésének és elismertetésének) joga (történelmi konstellációktól függően) – elemi követelmény (ám kivitelezésének eljárási rendje kimunkálásra vár!) Az ENSZ Alapokmánya rögzíti „a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog” követelményét. A társadalomelméleti irodalomban többen hangsúlyozzák ennek az elvnek tartalmaként, hogy az emberek „maguk alakítsák ki társadalmi rendjüket, és maguk irányítsák kormányzati rendszerüket”.
- a különböző népeknek, nemzeteknek és közösségeknek a maguk területével való rendelkezés joga, a szülőföldre tartozás jogának biztosítása (a hatalmi ki- és áttelepítések tilalma);

[16] Az ENSZ által meghirdetett-hangsúlyozott alapelvet illetően a nemzetközi jogi irodalom kiemeli: Ez „nem a nemzet, hanem az adott területen élő emberek összességéként felfogott nép jogára vonatkozik.” (Herczeg, 1989, 54.)

- valamely országon belül a különböző etnikai közösségek államalkotó minőségének, közéleti részvételének, autonómiájának alkotmányos rendbe foglalása és önkormányzataik működésének biztosítása;
- némely közösségek (etnikumok) társnemzetté minősítése;
- a közélet föderális szerveződésének lehetősége és intézményesítése az alkotmányos rendben;
- az államalkotó közösségek közjogi és nemzetközi jogalanyiségának elismerése és intézményesítése;
- az emberi jogok között a kisebbségek (etnikai közösségek) kollektív jogainak elismerése és érvényesítése a szociális, gazdasági és kulturális viszonyokban;
- a közéletben való részvétel emberi (egyéni és közösségi) jogának intézményesítése; időszakos választások során a parlamenti részvételük biztosítása (esetlegesen a második kamarákban), és a helyi önkormányzatokban – az egyesülési jog alapján;
- a nyelvi-etnikai közösségek egyenjogúsága érdekében sajátos kultúrájuk ápolásának, a tradíciók és az anyanyelvük mindennapi használatának biztosítása;
- a többnyelvűség egyetemessé és hivatalossá minősítése – nemzetközi alkotmányos elvként (elsősorban az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban, a közoktatásban és egyéb közéleti kapcsolatokban);
- némely nemzetek államhatárokkal való elszakítása esetén az egyesülés lehetőségének elismerése, vagy e nemzetrészek számára autonómia biztosítása és az anyanemzettel való kapcsolattartás;
- a különböző államalkotó közösségek autonómiájának nemzetközi garantálása és védelme (elsősorban az ENSZ és a BT által), ennek érdekében nemzetközi ellenőrzés egyetemessé tétele és a kisebbségvédelem nemzetközi intézményeinek fejlesztése (főleg az etatisztikus és etnokratikus tendenciákkal szemben);
- a kormányzatok és az önkormányzati (területi és etnikai) közösségek közti viták során fölvetődő problémák megoldásának sine qua non-ja a nemzetközi alkotmányos rend és a nemzetközi igazságszolgáltatás (s ezen belül a Nemzetközi és az Európai Bíróságnak (vagy más földrészek bíróságainak) hatáskörébe iktatása és eljárási rendjük meghatározása – a diplomácia békés-tárgyalásos módja és a nem-kormányzati szervek közreműködése mellett.

Az önrendelkezési jog vázolt elveinek tisztázásán túl kívánatos az érvényesítésükre vonatkozó, gyakorlati jellegű közéleti tevékenységük elrendezése, vagyis az eljárás problémájának intézményesítése és dogmatikai pontosítása. Ebben nemcsak a bírói fórum, hanem a közélet más intézményei is szerepet kaphatnak, akár diplomáciai vagy mediációs szervek (vagy akár NGO-k) – hatáskörök megjelölésével.

Ily módon az önrendelkezési jog érvényesítésével kapcsolatban előtérbe kerül az elvek célokká, földatokká alakítása és a végrehajtásukra irányuló tevékenység szabályozása. A szabályok követésének biztosítása pedig *eljárási rendet* követel meg, s magának az eljárási tevékenységnek szabályai rögzülnek és minden-

napi követés által valósulnak meg a szabályokban megjelölt célok. Nem elég tehát az elvek és szabályok megjelölése. Bibó István megállapítja: „a népek önrendelkezési joga a levegőben lóg, mert keresztülvitelére nem szolgál semmiféle intézményes technika”, s hozzáteszi: „egy olyan jogi alapelv, aminek nincs eljárási technikája, annyi, mint a semmi”.^[17] A pozitív megoldást érzékelteti e következtetés: „az eljárási szabályoknak elő kell segíteniük az Alapokmány által kitűzött feladatok megvalósítását. Különösen érvényes ez a Biztonsági Tanács esetében, amelynek fő feladata a nemzetközi béke és biztonság fenntartása.”^[18] Az önrendelkezési jog mint alapelv tehát nem lóghat a levegőben, amiatt nélkülözhetetlenül kimunkálandó a társadalmi együttélés különböző szintjein konkretizálódásának útja-módja és eljárási rendje. Így sajátos összefüggésben vetődik föl – elemi alkotmányos elvárásként – a) a népek-nemzetek, b) a közösségek és c) az egyének önrendelkezésének (autonómiájának) biztosításával kapcsolatos megoldás.

Az önrendelkezési jog fejlődésének távlatát illetően figyelembe veendő a földrészekben és a különböző államokon belüli régiók békés együttélésének és együttműködésének elképzelései (vágynak), tervei a különböző nemzetek (népközösségek) együttműködésének megszervezésével és ellentéteinek föloldásával kapcsolatban (pl.: a Duna-völgyi népek és más régiók konföderációs javaslatának érdemi vitája, vagy más etnikumok együttműködését biztosító kezdeményezések megvalósíthatóságának kiérlelése és programba foglalása. Külön említendő a környezetvédelem a Földön és az együttműködés kimunkálása (magyar vonatkozásban a Kárpát-medence államainak összefogása).

Természetesen a további (és a várható) történelmi fejlődés az önrendelkezési jog fejlesztését, elmélyítését, új megoldások (eljárások) kibontakozását eredményezheti. Az előbbi összegzés jelentékenyen módosulhat, kiegészülhet új értékekkel a humánus és demokratikus közgondolkodásban – a jövő kutatás eredményeinek fölhasználásával.^[19]

III. AZ ÖNRENDELKEZÉSI JOG TERÜLETI VONATKOZÁSAI

6. A történelmi fejlődésben az államhatárok megjelölése lényeges változáson ment keresztül. Ez az ókorban és a középkorban főleg hódításoktól, a hatalmi erőviszonyoktól függött, és külön sajátosságként jelentkezett némely népi (törzsi) közösség állammá szerveződése-társulása, vagy birodalmak létesülése és működése nagy történelmi személyiségek, bizonyos uralkodók (vezérek, uralkodók, királyok) alatt. Az államhatárok megjelölése a dinasztikus rendszerében örökösödési szabályokon és az uralkodók egyezményein nyugo-

[17] Bibó, IV. köt. 1990, 720.

[18] Prandler, 1974, 264.

[19] Ld.: Nováky (szerk.), 2008.

dott, s emellett a hódító birodalmak uralmi jellegén és szervező-katonai erején alapult. Európában a westfaliai békerendezés eredményezett tartós államhatárokat, majd a napóleoni háborúk után a Szentszövetség biztosította a dinasztiai államhatárainak tartósságát. (Lengyelország fölosztásával és a magyar szabadságharc leverésével.) A nagyhatalmak különböző kongresszusai a későbbiekben az erőviszonyokhoz képest (és a hatalmi egyensúly védelmében) jelöltek ki tetszőlegesen határokat. Ez ismétlődött az I. és a II. világháború utáni békediktátumokban; nem szerepelt elvi-döntési alapként az államhatárok igazságos megjelölése. – Megemlíthető, hogy az ókori és középkori birodalmakban alávetett népek bizonyos önállósága jelentkezett, ezek esetben hagyományozódtak és továbbéltek modern államszerveződésekben is. Érdekes példa: a Magyar Királyságon belül a Szent Korona alatt jelentkezett a társállami és regionális autonómia (az önrendelkezési jog előfutáraként).^[20]

A modern társadalmakban az államhatárok kijelölése-meghatározása jelentős nemzetközi problémává vált; még háborúk kirobbanását is okozta. A nemzetközi jogi irodalomban pedig több érvet használnak az államhatárok kijelölésének indoklására; így a történeti, földrajzi-területi, kereskedelmi-gazdasági, közlekedési, stratégiai, vallási-kulturális, etnikai s egyéb politikai érdekű elvet fogalmaznak meg, vagy akár kikerekítési szempontot jelölnek meg. Ezekhez több hatalmi-politikai-ideológiai határrendezési indok található; megemlítendő az a ködösítés vagy babona (hogy pl.: igazságos határ nem állapítható meg), vagy a hódítással-rablással szerzett terület az igazságosság megtestesülése (a kognitív disszonancia megnyilvánulásaként).

A sokféle határrendezési elv mellett előtérben áll a történeti és a földrajzi-területi, s legfőképpen a status quo biztonságának szempontja – a kormányzati önérdekektől függően. Úgy tűnik, fokozatosan az etnikai elv válik jelentősebbé. Az államhatárok kijelölésével kapcsolatban a sokféle elv vagy szempont nehezen összeegyeztethető, ha nincsen egységes elvi kiindulási alap – kuszaság, zagyvaság következik be és további egyenetlenségeket, vitákat, sérelmeket eredményez. Emiatt elvont következményként (megalapozatlan elvként) hangsúlyozzák az államhatárok szentségét, és sérthetlenségét. Emellett búvópatakként jelentkezett az igazságos államhatár igénye. E vonatkozásban is adaptálható Arisztotelész tétele, miszerint mindenkinek meg kell adni, ami jár; így minden népnek-nemzetnek megadni azt a területet (állami vagy helyi-közösségi) részt, ami megilleti (aktualizálva: a szülőföldön élés és maradás jogát biztosítandó). Megemlíthető a kommutatív igazságosság a társadalmi-közösségi együttműködésben a kölcsönösség, más összefüggésekben a legális, a korrektív, a restoratív vagy a restriktív és (kiemelhető) az univerzális igazság.^[21]

[20] Ld.: Pecze, 2006.

[21] Samu, 2010, 1034–1044.

A nemzetközi társadalomelmélet (és a demokratikus irányultságú publicisztika) elemi óhaja és tudatos törekvése lett az államhatárok igazságos elrendezése – a békés együttműködés érdekében. Emiatt vetődik föl az államhatárok spiritualizálása és az állami föderációk létesítésének előnyben részesítése. A határok spiritualizálódása, vagy a föderáció eshetőlegesen szerepel, vagyis történelmi-politikai eseményektől függően véletlenszerűen, olykor spontán módon történik; viszont tudományos elemzés alapján tervezhető és kivitelezhető – az egyetemes közéleti kultúra fejlődése alapján.

Az államhatárok igazságos megvonásának sajátos – kétszínű – módozataként került előtérbe a népek-nemzetek önrendelkezési jogának tétele. Ezt az elvet az I. világháború után a béke- és határrendezés megalkotói meghirdették, de következtlenül alkalmazták. Az igazságtalan döntéseket a II. világháború győztes nagyhatalmai fönntartották, népek-nemzetek kollektív büntetésével (bosszúval, népirtással, etnocidiummal és kitelepítésekkel is) kiegészítették; az igazságtalan határmegvonások korrekciójával nem foglalkoztak (érvényesült a határmegvonásokat illetően a *vae victis* elve). Uralkodó nemzetközi szemléletté vált az igazságtalan határok gondjainak elhallgatása, feszültség-terhes helyzetek kezelésének mellőzése, az okozott szenvedések iránti közömbösség), olykor a nagyhatalmak kényelmi szempontja – az önrendelkezési jog biztosításával szemben. Emiatt sok esetben a status quo elvtelen védelme áll előtérben (még a XXI. században is); csak kirobbanó feszültségek és a civilek által alkalmazott erőszak kapcsán keresik a békés megoldást valamilyen önrendelkezési probléma kezelésével kapcsolatban (ld.: Dél-Tirol, Jura kanton vagy Koszovó és még több közösség küzdelmét az autonómiáért). E példák arra intenek, hogy némely népek-nemzetek és specifikus közösségek részére az önrendelkezési jog biztosítása nemzetközi kötelezettségként további figyelmet és gyakorlati intézkedéseket igényel. Elvetendő az a tévhit, amely bizonyos igazságtalan döntések kezelését, nemzeti közösségi sérelmek orvoslását a jövőre hárítja, a történelem ítélőszékére bízva.

Az államhatárok igazságtalan meghatározásának korrekciójával kapcsolatban a demokratikus közéleti kultúra (a népszuverenitás intézményesítéseként) meghonosította-alkalmazta a népszavazás intézményét, úgy vélvén: ez a megnyugtató, igazságos határrendezést szolgálja. Ez az államhatárok megállapításával kapcsolatban több ország vonatkozásában megnyugvást eredményezett (pl.: dán-német határmegvonás stb.). A magyar határmegvonásnál a nagyhatalmak csak Sopront illetően engedélyeztek népszavazást, de más magyar-többségű régiókra vonatkozóan nem. Közismert, hogy a magyar diplomácia több népszavazást javasolt, pl. Bánságról (ma Vajdaságnak nevezik), ám a román és szerb politikusok attól való félelmükben, hogy ez a magyarok számára előnyös lesz, e többnemzetiségű területi egységet saját maguknak igényelték, ezzel félmillió magyart idegen (szerb és román) uralom alá helyeztek.

Egyébként a nemzetközi társadalomelméleti kutatás irányvonalaként kívánatos a népszavazás intézményének fejlesztése: dogmatikai megoldásainak, formáinak, eljárásai rendjének pontosítása. Erre utal Bibó István megállapítása

is: „...a népszavazás intézménye mind a mai napig alkalmoszerű, ötletszerű és a politikai szempontoknak alárendelt maradt. E fogyatékoságok orvoslására csak akkor volna lehetőség, ha a népszavazás intézménye, mint eljárás általános érvénnyel bele tudna épülni a pártatlan nemzetközi döntés valamiféle összefüggő intézményes rendszerébe.”^[22]

Megjegyzendő: a népszavazás intézménye nemcsak államhatárok kijelölésével kapcsolatban alkalmazható, hanem valamely országon belül élő, de a többségtől (vagy az uralkodó nemzettől) elkülönülő (nyelvi-nemzeti vagy vallási) közösség önrendelkezési jogának érvényesítésével összefüggésben is. (Ez fölvetődik a Székelyföldi autonómia létesítésével kapcsolatban is.)

Az államhatárok kijelölésével, külső és belső rendezésével kapcsolatban további intézményként szerepel a nemzetközi bíróság (vagy valamilyen kiválasztott kormányzatok által kijelölt döntőbizottság). E vonatkozásban több sikeres bírói döntés született.

Az előzők mellett az önrendelkezési jogok problémája elválaszthatatlan a közösségi önszerveződéstől, a népi-nemzeti öntudatosságtól és közös erőfeszítéstől. Erre tekintettel, a történeti körülmények alapján fogalmazódik meg a nemzeti-nyelvi elkülönülésre épülő határmegvonás elve. A nemzetközi politikai közgondolkodásban többen fölismerik és hangsúlyozzák: a politikai határoknak az etnikai határokhoz közelítése történelmi tendencia. Ezt a fölismerést a legtömörebben Bibó István összegezte: „jó határ az, amely a nemzeti hovatarozáshoz igazodik, ez pedig Európában vagy történelmi status quot, vagy nyelvi kereteket jelent.”^[23] Ezt támasztja alá a nemzetközi jogtudomány is: „A nemzeti-ségi határok elve tulajdonképpen a legreálisabb határmegvonási elv, ennek valóban van bizonyos nemzetközi jogi alapja is. Ez az elv azt jelenti, hogy a határt úgy kell megvonni, hogy az azonos nemzethez vagy etnikumhoz tartozók egy állam területére kerüljenek.”^[24]

7. Közismert, hogy a Földön (és Európában is) államok-kormányzatok és népek (nemzetek), közösségek közti feszültséget (vagy feszültség-forrást) jelent az államhatárok helytelen, igazságtalan megállapítása – főleg, ha azonos nemzethez tartozó közösségeket határok választanak el. E probléma megoldásának lehetőségét tartalmazza az államhatárok módosíthatósága. Így az önrendelkezési jog érvényesítése elválaszthatatlanul összefügg az államhatárok megváltoztathatóságával. Emiatt kritikusan szembe kell nézni az államhatárok sérthetlenségének (szentségének) nemzetközi jogi alapelvével, s ennek bizonytalan, dogmatikus, merev kezelésével.

Annak ellenére, hogy több nemzetközi dokumentumban szerepel a határok sérthetlenségének (szentségének) elve – pontosításra van szükség. Történelmi

[22] Bibó, IV. köt. 1990, 459.

[23] Bibó, I. köt. 1986, 352.

[24] Nagy, 1999, 77., lásd még: Rónai, 1993.

tény a nemzetközi életben újabb és újabb államok megjelenése és nemzetközi jogalanyiségének elismerése, s ez nyilvánvalóan új államhatárok megállapítását is eredményezi. Az új államok-kormányzatoknak pedig létszükséglete – a status quo-val szemben – határaik elismerése. Így a nemzetközi változások az államhatárok biztonságának igénye mellett meghaladják a határok sérthetlenségének elvét, mivel elvileg megalapozott és elfogadott államhatár-módosulások történnek. Némely esetekben erőszakosan is bekövetkeznek jogszerűtlen határváltozások. Ebből a szempontból is fölvetődik: az önrendelkezési jogból következhet-e olyan helyzet, amelyben valamely nemzeté érett etnikum számára nyílik út az önálló állam létesítésére (államhatár megállapítására) – a nemzetközi hatalmi együttélés sajátos változásaitól függően. Ezzel kapcsolatban bizonyos ellentmondás jelentkezik a nemzetközi politikában. Például: az államhatárok módosítását az Egyesült Államok a nemzetközi béke és stabilitás eszközének tekintette 1944-ben. Ma pedig „ragaszkodik a határok sérthetlenségéhez” a béke érdekében.^[25]

Az államhatárok szentsége helyett így az államhatárok biztonságának tétele hangsúlyozható. Ezt a változást a nemzetközi közgondolkodás és szabályozás – úgy tűnik – befogadja és dokumentumban is rögzíti. Vagyis a nemzetközi demokratikus fejlődés vívmányaként értékelhető a Helsink-i Záróokmány tétele, miszerint az államhatárok békés, tárgyalásos úton módosíthatók.^[26]

A nemzetközi jogirodalom és a politikai közgondolkodás (meg a közvélemény) a Záróokmány idézett tételét jórészt figyelmen kívül hagyja, az etnokratikus kormányzatok pedig nem létezőnek tekintik. Megállapítható, hogy a nemzetközi közpolitika aktorai (és a közvélemény alakítói) e téma konkrét, részletes, elvileg megalapozott megközelítésével és kezelésével nem akarnak foglalkozni, sőt ezt az etnokratikus kormányzatok – a nacionalizmus alapján – állami szuverenitásra hivatkozással el is utasítják. Így az államhatárok igazságos módosításának nemzetközi erkölcsökben és dokumentumban szereplő problémája háttérbe szorul, és a nemzetközi közvélekedés a „békés tárgyalásos” módszer lehetőségéről nem vesz tudomást (az etnokratikus kormányzatok kétségbeesetten elutasítják).

Az államhatárok módosulásának dogmatikus kezelése bizonyos kormányzatok önző (mondhatni felelőtlen) és igazságtalan hozzáállásából következik – főképpen az etnokratikus hatalomszerveződés utóvéd-harcát kifejező közszemléletből fakad. Ezzel szemben erősödik, és várhatóan fölénybe kerül a békés, tárgyalásos módszer az államhatárok kezelésével kapcsolatban. Ez persze döntően a nemzetközi tisztánlátáson (előítélet-mentességen, a közömbösség elvesztésén) és a diplomácia és a jogi szabályozás erőfeszítésein nyugszik,

[25] „Az Egyesült Államok kormánya korábban úgy vélte, hogy Trianon hibás döntés volt, amely azért fenyegeti a békét, mert a határok nem követik a nemzeti önrendelkezés elvét.” (Balogh, 2008, 108.)

[26] A résztvevő államok „úgy vélik, hogy határaik, a nemzetközi joggal összhangban, békés eszközökkel és megegyezéssel, megváltoztathatók.” (Emberi jogok... 1994, 378.)

amelyet alátámaszt az önrendelkezési jog tartalmának, sokrétűségének elvi kibontása. E vonatkozásban emelhető ki a nemzetközi jog értékeinek, vívmányainak fölhasználása és fejlesztése, hiszen az önrendelkezési jog érvényesítéséhez van eszköztára; képes megoldást, szabályozást elősegíteni az államhatárok problémáinak kezeléséről, akár új állam létesítéséről vagy föderációról, akár államon belüli közigazgatási (területi) elkülönülésről (autonómiáról), és az emberi (egyéni és közösségi) jogok védelméről van szó.

IV. AZ ÁLLAMOK ÖNRENDELKEZÉSI JOGA ÉS A NEMZETKÖZI JOG

8. A jelenlegi nemzetközi helyzetben tehát tisztázatlan az önrendelkezési jog és az etnokratikus jogszemlélet kezelése. Ennek meghaladása végett szükséges az alapvető jogelvek tisztázása és dogmatikai fejlesztése. Ezek közül kiemelhető:

- a) az *uti possidetis juris*,
- b) a *status quo*,
- c) a *pacta sunt servanda* és a *clausula rebus sic stantibus* elvének figyelembe vétele, korszerűsítése, a nemzetközi közgondolkodásba való beépülése (interiorizációja) és érvényesítése.

a) Legfőbb probléma az államhatárok megállapításával és módosításával kapcsolatban az *uti possidetis juris* szabálya, amelynek az a sajátossága, hogy nincsen tekintettel arra, az adott államhatár jó vagy rossz; miként alakult ki (akár hódítás, gyarmatosítás, betelepítés, vagy igazságtalan békediktátum következménye lehetett).^[27] Emiatt (vetődik föl, hogy) megvizsgálandó: az adott államhatár rejt-e feszültséget, nem sért-e különösen összetartozó közösségeket illetően alaptalan elválasztást korábbi (hódítás vagy rossz) határkijelölés – delimitáció miatt. A fő probléma: az adott határ nem akadályozza-e valamely közösség (nép vagy nemzet) önrendelkezési jogát. Ilyen esetben fölvetődik nemzetközi problémaként az államhatár módosíthatóságának vizsgálata, és új határmegvonás különös tekintettel az önrendelkezési jogra.

b) A nemzetközi együttműködés alapvető hivatása a béke és a biztonság elősegítése – politikai-diplomáciai és jogi eszközökkel. Ennek sajátos kifejeződése az adott nemzetközi rend, a *status quo* védelme. Ez általában a nemzet-

[27] Nemzetközi szabálynak tekintik, hogy „területi változások esetében az utódállamoknak figyelembe kell venni a korábbi jogi helyzetet (*uti possidetis juris elve*), azaz hogy a területre vonatkozó jogi helyzet korábban fennállt”, vagyis az utódállam „örökli” az elődállam határait. (Bokorné, 1999, 154.) A szerző megjegyzi: „Mindazonáltal nem tekinthető a nemzetközi jog kogens jellegű szabályának: attól az érdekelt államok közös megegyezéssel eltérhetnek.” És idézi a Bosznia-Hercegovina szerb lakosságának jogával kapcsolatban a Badinter Bizottság állásfoglalását: „az önrendelkezési jog nem eredményezhet változásokat a létező határookban a függetlenné válás időpontjában (*uti possidetis juris*), kivéve, ha az érdekelt államok másként egyeznek meg.”

közi stabilitást, az államok közti békés együttműködést is szolgálja. Azonban a világesemények állandó mozgása, változása gyakran kétségessé teszi az adott – éppen meglévő – állapot fenntarthatóságát, és ez az elv megmerevedett (stabilizálódott) viszonyok megváltoztatásának nemzetközi jogi akadályává válhat. Emiatt a történelmi körülmények és kényszerek szükségessé tehetik ezen elv rugalmas kezelését (ezt bizonyítja Pakisztán, Szovjetunió, Jugoszlávia szétesése több államra, Csehszlovákia kettéválása). Így a történelmi kihívásokhoz és változásokhoz kell alkalmazkodni a jogi szabályozással is – a *status quo* rugalmas kezelésével.

c) A nemzetközi együttélés és együttműködés alapvető elve a szerződések megtartásának kötelessége – a *pacta sunt servanda*. Ennek merev érvényesítését azonban föloldja egy további nemzetközi jogi alapelv, mivel a szerződések záradékaként szokták rögzíteni a „*clausula rebus sic stantibus*” tételt (amíg a körülmények így maradnak), vagyis a viszonyok megváltozásával a szerződés érvényét veszítheti. Ez általában a mindennapi szerződések érvényesítésével kapcsolatos elv és meggyőződés, de ez kiterjed a nemzetközi szerződések határmegállapító tételére is – radikálisan megváltozott körülmények esetén. Ezt azonban sok esetben a *status quo* elve védelmével korlátozzák és bizonytalanná teszik. Emiatt a *clausula* elvének alkalmazása (elfogadása) dogmatikai pontosítást igényel a szabályozást és az eljárási rendet illetően. (Ennek legfőbb tartalmi követelménye az igazságtalan határ-rendezés korrekciójának fölvetése, főleg ha etnocídium vagy etnikai tisztogatás veszélye állapítható meg, s ennek megelőzése válik szükségessé.) E vonatkozásban külön intézményesítést igényel az ellenőrzés és a panaszok orvoslásának nemzetközi fóruma az igazságtétel érvényesítése végett.

9. Az államhatárok igazságtalan, önrendelkezési elvet sértő megvonása mellett külön probléma az országokon belül a közigazgatási határok (egységek) megállapításának etnokratikus-etatisztikus elrendezése. Sok esetben figyelmen kívül marad a különböző etnikai közösségek (kisebbségek) területi elhelyezkedése önrendelkezési joguk szempontjából. E mögött hátsó szándék húzódik meg az asszimiláció elmélyítése érdekében (ld. Szlovákia vagy Románia közigazgatási reformját). Emiatt ez a probléma is nemzetközi figyelmet, bírálatot és ellenőrzést igényel az emberi (kollektív) jogok védelmében.

További probléma az etnikai közösségek területi elhelyezkedéséhez kötődő regionális autonómia biztosítása mint önrendelkezési jog, s ennek intézményesítése. Több országban a területi autonómia sajátos megoldása jelentkezik némely etnikumok vagy nemzetiségi többségű régiók számára. Ilyennek tekinthető Olaszországban Dél-Tirol, Moldáviában a gagauz önkormányzat, Finnországban az Aaland szigetek, Dániában a feröer autonómia; és még több országban létezik specifikus közigazgatási-területi önkormányzat. A belső területi autonómia és határváltoztatás mintája lehet a svájci belső átrendeződés a nyelvi különbségekre tekintettel (önálló kantonná és a francia hivatalos nyelvvé minősítésével); így a berni kantonról éppen emiatt levált az utóbbi időben a francia

öntudatú Jura. A Székelyföld autonómiájával kapcsolatos mozgalom is arra az önrendelkezési elvre támaszkodik, hogy népeknek (nemzeti közösségeknek) „joguk van azon területek fölött, amelyeken régtől fogva laknak”.

Történelmi-politikai tapasztalat, hogy a területi autonómiák megszerzése, megvalósítása hatalmi-politikai döntésen, önálló közéleti erőfeszítésen (erőn) és nemzetközi támogatáson (vagy elismerésen) alapszik, ugyanis általában az uralkodó etnokratikus elitek akadályozzák az alárendelt etnikumok (közösségek) területi autonómiájának elfogadását és biztosítását. Vagyis ez a hatalmi-politikai erőviszonyoktól függ: valamely etnikumnak (közösségnek) közéleti tényezőként közös akaratot, határozott elszántságot kell kifejezni önrendelkezési igényének megszerzése érdekében. Ily módon közéleti szervező- és cselekvőképességgel, átütő erővel kell rendelkeznie és határozott közös akaratot kell fölmutatnia. Társadalomelméleti fölismerés: „Akaratgyöngye közösség nem juthat el az önrendelkezésig.”^[28]

Az országokon belüli területi autonómiák önrendelkezési joga persze nem szűkül belügyeik önálló rendezésére, hanem külkapcsolati lehetőséget is maga után von. Ennek példája a magyarországi kisebbségi közösségekre vonatkozó alkotmányos rendezés. E szerint a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló (1993. évi LXXVII.) törvény rögzíti: „19. § A kisebbségeket és szervezeteiket megilleti a széles körű és közvetlen nemzetközi kapcsolatok kiépítésének és fenntartásának joga.”

10. Úgy tűnik, a világ demokratikus fejlődése túljutott azon a szakaszon, amelyben meghirdették, ám nem tudták intézményesíteni és következetesen érvényesíteni az emberi-közösségi jogokat és az önrendelkezési jogot. Megteremtődtek a föltételek a nemzetközi demokratikus fejlődés további folyamatában az önrendelkezési jogot biztosító dokumentumok érvényesítéseire vonatkozó koncepció elmélyítésére. Ezek között vetődik föl a nemzetközi igazságszolgáltatás igénybe vétele. Bibó István hangsúlyozza a bírósági útra irányuló javaslatában: az önrendelkezési jog biztosítására „szükséges egy pártatlan nemzetközi politikai döntőbíráskodás, amely alapos elemzésen nyugvó, a különböző felek meghallgatására épülő, a szembenálló érvek mérlegelésén alapuló döntést hozhat; ez a bíróság az ENSZ és a nagyhatalmak segítségével működésbe hozható.”^[29] Ennek hatáskörébe kerülhet az államhatárok igazságos rendezésének elbírálása, a kisebbségi és helyi-területi önkormányzatok területi-közigazgatási rendezésének ügye; vitatott kérdésekben a döntés a központi és az alsószintű önkormányzatok önrendelkezési jogát (jogosultságát és kötelezettségeit) illetően is.

Megállapítható, az etatisztikus és etnokratikus jelenségek nemcsak az átfogó humánus-demokratikus nemzetközi és nemzeti fejlődés fogyatékosságaiból

[28] Kende, 1993, 169.

[29] Bibó, IV. köt. 1990, 721.

következnek, hanem abból is, hogy az ENSZ nem foglalkozott intenzíven az emberi jogok (s köztük a kisebbségek kollektív jogainak) garantálásával, a népek (nemzetek), közösségek önrendelkezési jogának intézményesítésével, kivitelezésével. Emiatt hivatkozhatunk az ENSZ Alapokmányának reformjával kapcsolatos javaslatra, miszerint az Emberi Jogok Bizottságának tagságát bővítsék (valamennyi ENSZ-tag vegyen benne részt).^[30] És szükséges lenne a Biztonsági Tanács és a Béketeremtő Bizottság szorosabb kapcsolata az Emberi Jogok Bizottságával.

Szem előtt tartandó: az etatisztikus-etnokratikus hatalomgyakorlás elmarasztalása és az önrendelkezési jog elvének-értékének realizálása világprobléma. Emiatt alapvető igény az ENSZ e vonatkozású demokratikus-humánus irányvonalának koncepcióban és határozatokban való rögzítése, majd érvényesítése-garantálása közéleti, politikai, jogi intézmények révén. Ez a Föld sorsa és a társadalom rendezettsége oldaláról is fölvetődik a humánus, a kollektív emberi jogok és az önrendelkezési jog gondjai szempontjából. Erre vonatkozik a szubszidiaritás és a helyi autonómiákra vonatkozó Európai Charta. E szerint „A köz iránti felelősség gyakorlását általában inkább az állampolgárokhoz legközelebb lévő hatóságokra kell bízni.” Így az önrendelkezési jog az államalkotó közösségek közigazgatási-területi elkülönülése és önálló közéleti döntési jogosultsága alapján, valamint civil szervezetek hálózatának segítségével is alkotmányos rendben érvényesül. Az ezt akadályozó etnokratikus gyakorlattal szemben szem előtt tartandó a Bibó István által megfogalmazott elvárás: „A tisztán látó, bátor és demokratikus politika teheti meg, hogy maximális lehetőséget nyújt a kisebbségnek a meglévő kereteken belül, és saját kezdeményezéséből megvalósítja a legszuverénebb kisebbségi követeléseket, amivel azonban vállalja az esetleges elszakadás kockázatát.”^[31] Ez a tétel az önrendelkezési jog következetes érvényesítése érdekében a humanitás követelményeinek felel meg.

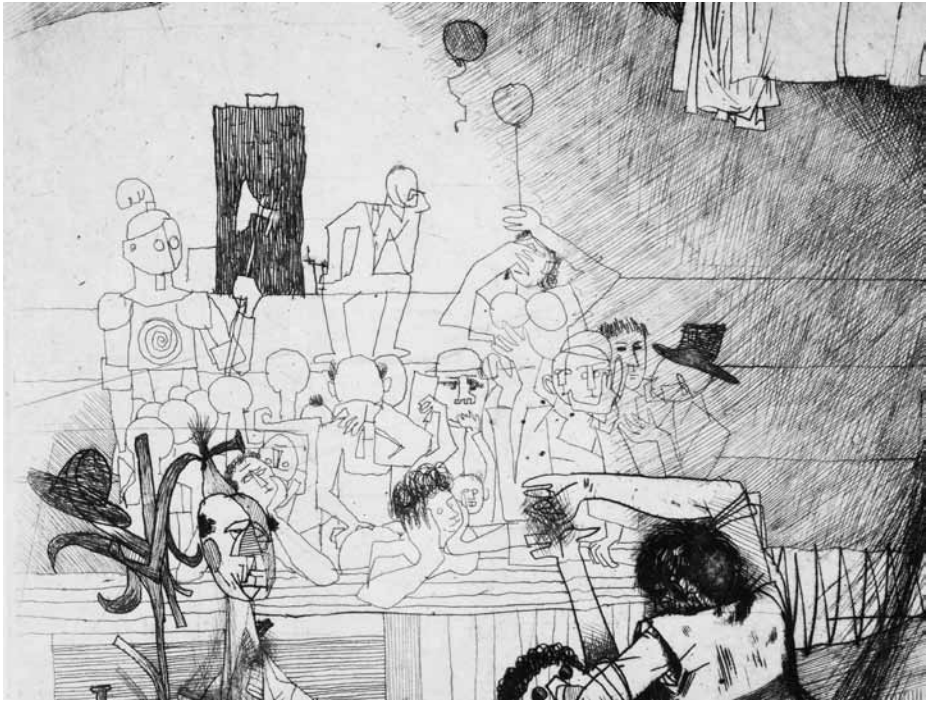
IRODALOM

- Balogh Sándor (2008): *Autonómia és az új világrend.* Magyarok Világszövetsége, Budapest.
- Bibó István (1986-1990): *Válogatott tanulmányok.* I-IV. kötet. (vál. és az utószót írta Huszár Tibor), (szerk. és a jegyzeteket kész. Vida István, Nagy Endre), (a válogatásban és szerkesztésben közrem. ifj. Bibó István). Magvető, Budapest.
- Bíró Gáspár (2003): *Demokrácia és önrendelkezés a 21. század elején.* Rejtjel, Budapest.
- Blahó András – Prandler Árpád (szerk.) (2005): *Nemzetközi szervezetek és intézmények.* 2. átdolg. kiad. Aula, Budapest.

[30] Blahó-Prandler, 2005, 259.

[31] Bibó, II. köt. 1986, 229.

- Bokorné Szegő Hanna (1999): *Nemzetközi jog*. Aula, Budapest.
- Böszörményi József (2004): *Információs robbanás etnikai konfliktusok*. Püski, Budapest.
- Emberi jogok... (1994): *Emberi jogok a nemzetközi jogban*. Alapvető okmányok gyűjteménye. MTA, Budapest.
- Herczeg Géza (1989): *A nemzetközi jog*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Janics Kálmán (1979): *A hontalanság éve*. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948. (Bev. Illyés Gyula), Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern-München.
- *Az emberi jogok nemzetközi törvénye*. (60 : Emberi jogok egyetemes nyilatkozata : jogrend és emberi méltóság, 1948-2008.) (szerk.: Gömbös Ervin) Magyar ENSZ Társaság, Budapest.
- Kardos Gábor (1995): *Emberi jogok egy új korszak határán*. Az emberi jogok nemzetközi védelmének néhány problémája a hidegháború elmúltával. T-Twins, Budapest.
- Kende Péter (1993): *Önrendelkezés Kelet-Európában tegnap és ma*. In: *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*. (Szerk. Dénes Iván Zoltán), Tanulmány K., Pécs, 166-179.
- Kovács Péter (1996): *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris, Budapest.
- Nagy Károly (1999): *Nemzetközi jog*. Püski, Budapest.
- Paczolay Péter (2003): *A kisebbségvédelem új módszerei*. In: *Európa egysége és sokszínűsége; a kisebbségek jogai*. Szerk.: Trócsányi László, Francis Delpérée, Nyitott Könyv Kiadó, Budapest.
- Pecze Ferenc (2006): *Magyar államhatárok változásainak alkotmánytörténeti mérlege*. Societas Hunyadiana, Budapest.
- Prandler Árpád (1974): *Az ENSZ Biztonsági Tanács*. KJK, Budapest.
- Rónai András (1993): *Térképezett történelem*. Püski, Budapest.
- Samu Mihály (2010): *Az igazságos társadalom megvalósítása és az alkotmányosság*. In: *Magyar Tudomány*, 9. szám, 1034-1044.
- Nováky Erzsébet (szerk.) (2008): *Változás és jövő*. Püski, Budapest.

•
Kondor Béla: Cirkusz, 1967. (részlet)